

Поволжье. Ученые зап. РАНИОН. Ин-т языка и лит-ры. Лингв. секция. М., 1927. Т. 1. С. 36–72.

11. Селищев А. М. Русский язык у инородцев Поволжья. Slavia. Praha. 1925, ч. 1. Вып. 4. 297 с.

12. Селищев А. М. Соканье и шоканье в славянских языках. Slavia, 1931, X, 4. С. 736.

13. Трубецкой Н. С. Возникновение общезападнославянских особенностей в области консонантизма. *Избранные труды по филологии: Переводы /* Сост. В. А. Виноградова и В. П. Нерознака; Под общ. ред. Т. В. Гамкрелидзе и др.; Послесл. Т. В. Гамкрелидзе и др. Москва: Прогресс, 1987. 560 с. (Языковеды мира). С. 180–195.

14. Трубецкой Н. С. Мысли об индоевропейской проблеме. *Избранные труды по филологии: Переводы /* Сост. В. А. Виноградова и В. П. Нерознака; Под общ. ред. Т. В. Гамкрелидзе и др.; Послесл. Т. В. Гамкрелидзе и др. Москва: Прогресс, 1987. 560 с. (Языковеды мира). С. 44–60.

15. Трубецкой Н. С. О звуковых изменениях русского языка и распаде общерусского языкового единства. *Избранные труды по филологии: Переводы /* Сост. В. А. Виноградова и В. П. Нерознака; Под общ. ред. Т. В. Гамкрелидзе и др.; Послесл. Т. В. Гамкрелидзе и др. Москва: Прогресс, 1987. – 560 с. (Языковеды мира). С. 143–168.

16. Трубецкой Н. С. Проблема родства между большими языковыми семьями. *Избранные труды по филологии: Переводы /* Сост. В. А. Виноградова и В. П. Нерознака; Под общ. ред. Т. В. Гамкрелидзе и др.; Послесл. Т. В. Гамкрелидзе и др. Москва: Прогресс, 1987. 560 с. (Языковеды мира). С. 60–63.

17. Трубецкой Н. С. Фонология и лингвистическая география. *Избранные труды по филологии: Переводы /* Сост. В. А. Виноградова и В. П. Нерознака; Под общ. ред. Т. В. Гамкрелидзе и др.; Послесл. Т. В. Гамкрелидзе и др. Москва: Прогресс, 1987. 560 с. (Языковеды мира). С. 31–37.

Орел А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Мамонов Є.

– магістрант II курсу російського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
УДК 81'367

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЇ ТВЕРДОСТІ / М'ЯКОСТІ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ІСТОРИКО-ФОНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблема формування в давньоруській мові кореляції за твердістю / м'якістю та її подальший розвиток у східнослов'янських мовах є актуальними для сучасних дослідників. Вивченням даної проблеми (на матеріалі слов'янських мов) займалися Р. І. Аванесов, Л. Е. Калнинь, В. В. Мартинов, В. В. Іванов, В. В. Колесов, В. К. Журавльов, В. М. Чекман, Ю. Я. Бурмистрович та ін. У роботах учених зроблено висновок про те, що формування кореляції за твердістю / м'якістю в східнослов'янських мовах пов'язане з розпадом групофонем, завершенням тенденції до складового сингармонізму й занепадом редукованих.

Ключові слова: фонологічна система, східнослов'янські мови, категорія твёрдості / м'якості.

Орёл А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Мамонов Е.

– магистрант II курса русского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ КАТЕГОРИИ ТВЁРДОСТИ / МЯГКОСТИ В СВЕТЕ СОВРЕМЕННЫХ ИСТОРИКО-ФОНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Проблема формирования в древнерусском языке корреляции по твёрдости / мягкости и её дальнейшего развития в восточнославянских языках является актуальной для современных исследователей. Изучением данной проблемы (на материале славянских языков) занимались Р. И. Аванесов, Л. Э. Калнынь, В. В. Мартынов, В. В. Иванов, В. В. Колесов, В. К. Журавлёв, В. Н. Чекман, Ю. Я. Бурмистрович и др. В работах учёных делается вывод о том, что формирование корреляции по твёрдости / мягкости в восточнославянских языках связано с распадом группфонем, завершением тенденции к слоговому сингармонизму и падением редуцированных.

Ключевые слова: фонологическая система, восточнославянские языки, категория твёрдості / мягкости.

Orel A.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Mamonov E.

– Master's Degree Programme Student, Department of Philology (Russian Language), Donbas State Teachers' Training University

A PROBLEM OF FORMING A CATEGORY OF HARDNESS / SOFTNESS ACCORDING TO THE MODERN HISTORICAL-FONOLOGICAL RESEARCH

A problem of forming hardness / softness correlation in Old Russian language and its further development in Eastern-Slavic languages is relevant for modern researchers. Studying of this problem (on the base of Slavic languages) was made by R. I. Avanesov, L. E. Kalnyn, V. V. Ivanov, V. V. Kolesov, V. K. Zhuravlev, V. M. Chekman, Yu. Ya. Burmystrovych etc. In the works of V. K. Zhuravlev, L. E. Kalnyn, V. V. Martynov, V. V. Kolesov a conclusion, that formation by hardness / softness correlation in Eastern-Slavic languages is connected with disintegration of groupphonemes, ending of the tendency to the syllable singarmonism and reduced by incidence, was made.

Key words: the phonological system, Eastern Slavic languages, category of hardness / softness.

Постановка проблеми. Щодо відношень палатальних, палаталізованих та непалаталізованих приголосних, або нейтральних, дієзних та недієзних (за термінологією В. К. Журавльова [5, с. 10], Ю. Я. Бурмистровича [2, с. 145–146]) у підсистемі консонантизму «давньоруської мови» дослідники історичної фонології східнослов'янських мов єдиної думки не дійшли. Звернення до даних типології дозволило мовознавцям, зокрема М. С. Трубецькому, В. В. Борисенко, В. М. Чекману [13, с. 52], відзначити, що співіснування палатальних та палаталізованих фонем в одній підсистемі неможливе, проте це стосується тільки такої фонологічної системи, яка розвинула темброву кореляцію за однією з цих ознак.

Аналіз досліджень фонологічної системи східнослов'янських мов «давньоруського періоду» (роботи В. В. Колесова [8, с. 43], Ю. Я. Бурмистровича [2, с. 146]) свідчить про те, що ні кореляції за палатальністю / непалатальністю, ні кореляції за палаталізованістю / непалаталізованістю в зазначеній системі не було. Думку про відносно нещодавню фонологізацію протиставлення за твердістю / м'якістю в східнослов'янських мовах висловила й О. С. Ахманова, яка вказала на невелике функціональне навантаження зазначеного протиставлення. Отже, співіснування палатальних та палаталізованих приголосних цілком закономірне. Фонологічна нерелевантність ознак палатальності / непалатальності, палаталізованості / непалаталізованості в початковій підсистемі консонантизму «давньоруської мови» пов'язана з позиційним характером ознаки «зони творення» для голосних.

Метою статті є лінгвіоісторіографічне дослідження питань становлення та розвитку категорії твердості / м'якості східнослов'янських мов у сукупності їх діалектів.

Виклад основного матеріалу. У роботах В. К. Журавльова, Л. Е. Калнинь, В. В. Мартинова, В. В. Колесова робиться висновок про те, що формування кореляції за твердістю / м'якістю в східнослов'янських мовах пов'язаний із розпадом групофонем, завершенням тенденції до складового сингармонізму та занепадом редукованих. Доля дієзних групофонем, на думку В. К. Журавльова, визначає два шляхи розвитку фонологічних систем східнослов'янських мов і їх діалектів, залежно від місця закріплення ознаки дієзності за приголосним чи голосним.

Якщо ознака дієзності залишається на консонантному елементі – категорія твердості / м'якості реалізується, якщо на голосному – не реалізується, але зберігається розрізнення голосних переднього / заднього ряду. Прикладом іншого шляху розвитку фонологічної системи є підсистема консонантизму в деяких вологодських говірках, описана Л. Л. Касаткіним і Ю. С. Азарх. Подібне припущення про взаємозв'язок між розвитком кореляції твердості / м'якості приголосних і нерозрізнення

голосних переднього й заднього ряду висловлював також А. Фурдаль.

До кінця не розв'язаним залишається питання щодо наявності в системі консонантизму праслов'янської та давньоруської мов диференціальних ознак палаталізованості, палатальності і їхнього співвідношення. Аналіз, проведений В. А. Масловою, показує, що вже в роботах учених Казанської школи (І. О. Бодуена де Куртене, В. А. Богородицького) висловлюється ідея щодо розрізнення палатальних і палаталізованих приголосних в праслов'янській мові, яку імпліцитно представлено в твердженні про стадіальний характер палаталізації [11, с. 294–298]. Послідовне розрізнення палатальних і палаталізованих приголосних, за спостереженням В. А. Глуценка, проводили О. Брок, А. І. Томсон, М. С. Трубецкой, М. А. Кузнецова, В. М. Чекман й ін. [3, с. 16].

Продовжуючи розпочаті О. Броком дослідження щодо встановлення різних ступенів м'якості приголосних, В. М. Чекман, крім палаталізованих і палатальних виділяє ще й краєпалатальні приголосні як проміжний тип, характерний для білоруської мови й деяких російських діалектів. Установлення різних типів м'якості приголосних ми знаходимо й у М. А. Кузнецової. В. В. Колесов також виділяв у праслов'янській мові палаталізовані й палатальні приголосні [8, с. 53].

Про те, що в спільнослов'янській мові мали місце як палаталізації, так і палатації, писали В. М. Чекман, Ю. Я. Бурмистрович й ін. [13, с. 54–61, 100–110; 2, с. 19–22]. Ю. Я. Бурмистрович створив нову класифікацію зазначених процесів для праслов'янської мови. **Палатації:** перша перехідна: $h^{\circ} + \cdot\bar{i}_1 \rightarrow '(\check{s}'\bar{i}_1)$; друга перехідна: $h^{\circ} + \cdot\bar{i}_2 \rightarrow '(\check{s}''\bar{i}_2)$. **Палаталізації:** перша неперехідна: $h^{\circ} + \cdot(r\cdots\bar{i}_1) \rightarrow \cdot(h\cdot r\cdots\bar{i}_1)$; друга неперехідна: $h^{\circ} + \cdot\bar{i}_2 \rightarrow \cdot(h\cdots\bar{i}_2)$; перша перехідна: $h^{\circ} + \cdot\bar{i}_2 \rightarrow \cdot(s\cdots\bar{i}_2)$; друга перехідна: $\bar{i}_1 + h^{\circ} \rightarrow \bar{i}_1s$. Де $\bar{i}_1$ – $\bar{i}$ первинне, тобто монофтонгічного походження; $\bar{i}_2$ – $\bar{i}$ вторинне, тобто дифтонгічного походження [2, с. 21].

Рецензуючи роботу А. Фурдаля, В. К. Журавлєв підкреслив ідею автора про перехід м'яких приголосних в палаталізовані, що зумовило формування категорії твердості / м'якості в давньоруській мові [5, с. 134]. Цікаво, що за даними експериментальної фонології у східнослов'янському протиставленні за твердістю / м'якістю немаркованими (основними, первісними) виявляються тверді приголосні через більшу самостійність та частотність. М. С. Трубецькой вважав, що «немаркований член у мовленні зустрічається частіше, ніж маркований». С появою палаталізованих приголосних у слов'янських мовах пов'язують становлення кореляції за твердістю / м'якістю Л. Е. Калнинь, В. В. Мартинов, В. М. Чекман, В. В. Колесов, на це вказано в дослідженнях В. А. Глуценка [4, с. 156–157].

Іншої думки дотримується Ю. Я. Бурмистрович. Спираючись на твердження В. С. Голишенко й Н. Д. Русинова, він висуває дуже цікаву, у певному сенсі новаторську ідею про перехід палаталізованих

приголосних в палатальні в давньоруській мові й становленні категорії палатальності / непалатальності [2, с. 167–170]. Ю. Я. Бурмистрович вважає, що після падіння редукованих голосних у давньоруській мові з метою усунення протиріч, що виникли внаслідок цього, «відбулася конвергенція тональних типів приголосних фонем, у результаті чого дієзність (палаталізованість) приголосних стала змінюватися в бік нейтральності (палатальності) без зміни передньоязикових у шиплячі, а губних – у сполучення з компонентом *л*.

Як окремий аспект у дослідженні проблеми формування категорії твердості / м'якості в давньоруській мові виділяється питання про виникнення м'яких корелятив задньоязикових *г, к, х* і губних. На думку В. В. Колесова, «об'єктивним критерієм виділення кореляції за твердістю / м'якістю з колишньої м'якої зони стає поведінка задньоязикових і губних приголосних ...» [8, с. 89–90]. На слабкість протиставлення за твердістю / м'якістю задньоязикових *г, к, х* у східнослов'янських мовах вказувала О. С. Ахманова. Р. І. Аванесов узагалі не вважає зазначене протиставлення фонологічним. Дослідники підкреслюють той факт, що наявність прогресивно-асимілятивну пом'якшення задньоязикових у мові або діалекті свідчить про наявність кореляції твердості / м'якості. Цікавою видається робота М. Флаєра, де зміна *г, к, х* на *г', к', х'* розглядається як четверта палаталізація задньоязикових у слов'янських мовах.

Установлюючи сліди зазначеного явища в українській мові, М. Флаєр аналізує погляди М. М. Пещак про перехідну зону четвертої палаталізації між білоруськими і південноукраїнськими говірками, Ю. В. Шевельова про послідовне здійснення четвертої палаталізації на всій українській мовній території та ін. [12, с. 3–4].

Перспективним у світлі проаналізованих ідей ми вважаємо дослідження проблеми зв'язку кореляцій за твердістю / м'якістю та дзвінкістю / глухістю в історії східнослов'янських мов.

Литература

1. Азарх Ю. С. О корреляции согласных по твёрдости – мягкости в одном вологодском говоре. *Исследования по русской диалектологии*. Москва: Наука, 1973. С. 87–99.

2. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями “предок – потомок”, от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского. Абакан: Издательство Хакасского гос. ун-та им. Н.Ф.Катанова, 2001. 227 с.

3. Глущенко В. А. А. А. Шахматов о палатализации и депалатализации согласных в истории восточнославянских языков // *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: научно-методический сборник / отв. ред. В.А.Глущенко*. Славянск: СГПУ, 2003. Вып. XI. Ч. 1. С. 3–25.

4. Глущенко В. А. Вопросы исторической фонетики славянских языков в советском языкознании (процесс палатализации согласных и связанные с ним явления). *Тези доповідей і повідомлень ІХ Республіканської славістичної конф. „Великий Жовтень і розвиток духовної культури слов'янських народів”*

12–14 травня 1987 р. Одеса, 1987. С. 155–157.

5. Журавлёв В. К. [рец.:] А. Furdal. Rozpad języka prasłowiańskiego w świetli rozwoju głosowego. Wrocław, 1961. *Вопросы языкознания*. 1963. № 1. С. 131–135.

6. Калнынь Л. Э. Развитие корреляции твёрдых и мягких согласных фонем в славянских языках. Москва: Изд-во АН СССР, 1961. 136 с.

7. Князев С. В. Звуковые изменения в русском и праславянском языках в свете современных фонетических представлений. *Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология*. 2004. № 2. С. 9–33.

8. Колесов В. В. Историческая фонетика русского языка: учеб. пособие для вузов. Москва: Высш. школа, 1980. 215 с.

9. Колесов В. В. [рец.:] К. В. Горшкова. Очерки исторической диалектологии Северной Руси. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1968. 192 с. *Вопросы языкознания*. 1970. № 1. С. 143–149.

10. Колесов В. В. [рец.:] В. М. Чекман. Гісторыя проціпастаўленняў па цвёрдасці – мяккасці ў беларускай мове. Мінск: Навука і тэхніка, 1970. 152 с. *Беларуская лінгвістыка*. 1972. № 1. С. 73–75.

11. Маслова В. А. Истоки праславянской фонологии: учеб. пособие. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.

12. Флаер М. Четверта палаталізація задньоязикових приголосних в українській мові: північноукраїнські говори. *Мовознавство*. 1992. № 1. С. 3–10.

13. Чекман В. Н. Исследования по исторической фонетике праславянского языка: типология и реконструкция. Минск: Наука и техника, 1979. 216 с.

Роман В.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Лунгу Ю.

– магістрантка II курсу англо-німецького відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
УДК 81'373.45-115

ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ

(кінець ХІХ ст. – перша половина ХХ ст.)

У статті докладно проаналізовано головні особливості адаптації запозичених слів, серед яких найвиразнішими є трансформація слова згідно з нормами та структурою мови-реципієнта (Я. К. Грот, Г. Пауль), калькування, засвоєння за допомогою народного словотворення (М. П. Савинов, І. І. Огієнко), супроводження іншомовного слова перекладом або експланаторним методом (О. І. Соболевський), критерії диференційних ознак на морфологічному, фонетичному, семасіологічному, семантичному рівнях, тенденції графемно-орфографічного рівня. Доведено, що освоєння іншомовних лексичних елементів на новому ґрунті мовної системи реципієнта й становить сутність процесу адаптації, що є своєрідною перевіркою на різних рівнях мови.

Ключові слова: адаптація лексичних запозичень, процес адаптації, мова-реципієнт, етапи й ступені адаптації.